

Михайло ДИМИД

Канонічне питання «діаспори»

Вступ

Товариство права східних Церков існує вже 40 років і було засноване на острові Крит. Його члени – знавці церковного права. Вони є вірними різних православних, греко- і римо-католицьких, вірменських, англіканських Церков. Осідок Товариства знаходиться при Віденському університеті в Австрії. Що два роки це Товариство організовує міжнародну конференцію. 13–18 вересня 2011 р. в Афінах відбулася XX наукова конференція на тему: «Діаспора».

Православна розв'язка питання «діаспори»

Відкрив конференцію офіційний представник патріарха Вартоломея, Пергамський митрополит Йоан Зізіулас (*Ioannis Zizioulas*), доповіддю «Сучасні розвиток в напрямку до все православної розв'язки питання так званої “діаспори”».

Відомий своїм постійним і послідовним пошуком шляхів єдності в Церкві, митрополит Йоан представив тимчасові відповіді на проблему «Діаспори», яка зараз повстає перед Церквою. Він взяв за основу одностайно прийняті постанови IV Всеправославної передсоборової наради¹. Ось які пункти були виділені:

¹ Всеправославное предсоборное совещание. Шамбези, 6-12 июня 2009 года. Сообщение. <http://www.orthodoxie.com/files/Anakoinothen_lixeos__Rossika_2009.pdf> (веб-сторінка *Orthodoxie*, перекл. 1 грудня 2011).

1. Існує бажання Церкви чимскоріше повернутися до ситуації, яка би узгоджувалася із еклезіологією і канонічним правом. Теперішній стан – співіснування кількох церковних юрисдикцій на одній території такий важкий, що його можна було б назвати єретичним, якби тільки всі Церкви не визнали, що це є серйозна проблема! Тут потрібно діяти в режимі ойкономії, що й робить константинопольська Церква. Вона визнає всіх канонічних єпископів, однак робить це по-різному: одного називає єпископом місця, інших – єпископами, які перебувають в даному місті (халкедонський кан. 28 дає константинопольській Церкві право над «країнами варварів», які до нікого іншого не можуть належати)².
2. Треба бути надто оптимістом, щоб повірити, що настане час, коли знову буде дотримане правило: «одне місто – один єпископ». І все ж таки треба йти в напрямі класичного канонічного порядку з одним єпископом місця, якому допомагатимуть

² Кан. 28 Халкедонського собору: «У всьому йдучи за визначеннями святих отців і визнаючи читане нині правило ста п'ятдесяти богоулюблених єпископів, що були на Соборі у дні благочестивої пам'яті Феодосія, в царському місті Константинополі, новому Риму, те саме і ми визначаємо і постановляємо про переваги святійшої Церкви того ж Константинополя, нового Риму. Бо престолу старого Рима отці достойно дали перевагу, оскільки то було царююче місто. Керуючись тією ж спонукою, і сто п'ятдесят богоулюблених єпископів надали рівні переваги святійшому престолу нового Рима, розсудивши справедливо: нехай місто, що отримало честь бути містом царя і Сенату, і має рівні переваги із стародавнім царственным Римом, і в церковних справах звеличине буде подібно до того, і буде другим після нього. Тому тільки митрополити областей: Понтійської, Асійської і Фракійської, а також єпископи іноплеменників вищеназваних областей, нехай поставляються від вищеназваного святійшого престолу святійшої Константинопольської Церкви. Тобто, кожен митрополит вищеназваних областей, із єпископами області, повинні поставляти єпархіяльних єпископів, як приписано божественними правилами. А самі митрополити вищеназваних областей повинні, поставлятися, як сказано, Константинопольським Архієпископом, після вчиненого згідно зі звичаєм обрання, і після представлення йому обраного» (Переклад взято з: *Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних Соборів*, і святих отців / перекл. С. М. Чокалюк. Київ 2008).

- інші. Для того, щоб воно відбувалося мирно, потрібний переходовий період.
3. В тому дусі вирішено, що на місцях, де є більше як один православний єпископ, вони творитимуть Асамблею православних єпископів, якою керуватиме представник константинопольської Церкви, або, якщо такого немає, то наступний за порядком представник іншої Церкви, найстаршої згідно з диптихами. Досвід показує, що таку структуру – там, де вона створена, – добре сприймають її учасники (Франція, США). Асамблеї дають приклад єдності, відчуття місця перебування і відмінності душпастирських завдань від тих, які стоять перед Церквою-матір'ю. Такого роду новий досвід набувається з огляду на відмінне культурне середовище діаспори.
 4. Асамблеї обговорюватимуть питання, які стосуються пастирських і представницьких справ у своєму регіоні, та одноголосно прийматимуть рішення щодо них.
 5. Асамблеї не є для обмеження прав єпископів, а для того, щоб виділити спільні знаменники, які існують в їхній діяльності. Основне питання тут: чи можуть православні Церкви-сестри працювати разом для спасіння конкретних вірних? Православні Церкви зобов'язуються не чинити спротиву такому пошукові співпраці в душпастирських питаннях серед своїх представників у діаспорі.

Уточнення терміна «канонічна територія»

Наступним доповідачем, з темою «Термінологічний вступ», був президент Товариства права східних Церков, проф. Ріхард Потц (*Richard Potz*) із Відня (Австрія). Він представив значення термінів «діаспора» і «канонічна територія». Ці два терміни слід розглядати разом, їх не можна відділити від політичної історії та юридичної науки. В Новому Завіті термін «діаспора» описує перших християн: це окремих народ, що живе у малих спільнотах, чужий серед

інших народів. Таке існування вважалося навіть оригінальним есхатологічним способом земного перебування Христової Церкви. Але це змінилося. Бо, як відомо, події IV ст. принесли новий тип стосунків між християнами і світом. Із перетворенням Риму в християнську державу, де володарював християнський імператор і де існувало антипоганське законодавство Граціана і Теодосія, вже не було можливим вважати християнське буття як чуже у світі. Таке влаштування суспільства стало основою і передумовою для встановлення територіальної організації Церкви та концепції «канонічної території». Однак термін «канонічна територія» не був у загальному вжитку аж до кінця XX ст. Щоб зрозуміти його походження, треба звернутися до історії, до того часу, коли структури Римської імперії вплинули на розвиток організації Церкви.

У Римській імперії міста зберігали високий ступінь релігійної автономії, що згодом виявилось однією з найбільших перепон для перетворення Римської імперії на державу із державною релігією в сучасному значенні. Річ у тому, що поганський імперський державний культ другої половини III ст. співіснував з особливими місцевими міськими культурами, а християнство не змогло погодитися з таким станом справ. Із християнством ідея державної релігії набрала нового виміру, релігійна автономія міст суттєво ослаблювала єдність імперії, замість її посилити.

В IV ст. традиційні міські інститути, з особливими культурами, були перетворені на християнський лад. Християнські спільноти, під керівництвом своїх єпископів, частіше ставали важливими політичними і соціальними чинниками міст. Але не тільки – бували єпископи, за яких єпархії мали вплив і на імперському рівні. Приклад такого впливу на суспільство маємо із життя св. Амвросія Медіоланського (бл. 340-397), який діяв як провідник міста, а також на рівні імперії, як співпрацівник імператора Теодосія. Апостольські канони, написані приблизно 380 р., ілюструють ситуацію в ключовий період римської та християнської історії. Частина канонів – це залишки римського міського законодавства

з особливим наголосом на позицію міських властей. Славний канон 34-ий Правил святих апостолів³ є прямим відлунням структур Римської держави. Територіальну ерархізацію християнських спільнот неможливо зрозуміти без римської моделі, зокрема після реформи Діоклетіана, і без цієї моделі вона б і не змогла відбутися. На Халкедонському соборі така прив'язаність до політичної організації була піднесена до канонічного принципу.

На те, що християнські спільноти існували та існують поза канонічною територією помісних Церков, було і залишається дотепер багато причин, тому важко всі ці різноманітні ситуації вкласти в єдину концепцію діаспори. Сучасні соціологічні категоризації діаспори, напевно, частково зможуть бути корисними для наших цілей, але як додаток до критеріїв, які виводяться з релігійного виміру, до якого належить, наприклад, місійний характер християнської діаспори. Власлідок змін політичних кордонів виринають проблеми і з «політичним критерієм», який був запроваджений в контексті Римської імперії, її кордонів і її внутрішнього міського і територіального порядку.

Важко застосовувати ці критерії в інших історичних реаліях, а особливо в актуальних політичних рамках. В світі, де національні та інші форми діаспори вже не є чимось незвичайним і не є маргінальним явищем, де вони починають замінювати національну державу і стають основною соціального виміру життя, поняття «канонічної території» і «діаспори» теж мають бути переглянуті. Це також добра нагода запитати себе про корисність ужитку цих двох термінів, принаймні в їхньому традиційному розумінні.

³ Канон 34 Правил святих апостолів: «Єпископам усякого народу слід знати першого у них і визнавати його як главу, і нічого, що перевищує їхню владу, не чинити без погодження з ним. Робити ж кожному тільки те, що стосується його єпархії і місць (селищ), що належать до неї. Але і перший нічого нехай не робить без погодження з усіма, бо так виявиться однодумність і прославиться Бог через Господа у Святому Духові – Отець, і Син, і Святий Дух». Переклад за: *Книга правил святих апостолів, Вселенських і Помісних Соборів, і святих отців.*

В діаспорі Церкви діють самі по собі

Архієпископ Єзнік Петросян (*Yeznik Petrosyan*) доповів на тему «Сучасний розвиток, канонічні розв'язки і невирішені проблеми в східних православних Церквах: Вірменська Апостольська Церква». Він наголосив, що єдність східних православних Церков має свою специфіку, а саме, що це є союз між Церквами, який не передбачає виняткового значення сопричастя з якимось одним єпископом, наявності одного адміністративного центру. Не потрібне також існування однієї єрархії і не потрібний феномен «першого серед рівних». Це просто сім'я Церков, спільність яких ґрунтується виключно на тому, що всі вони відкидають Халкедонський собор. Внаслідок такого становища, всі ці Церкви діють самі по собі і майже не спілкуються між собою. А це спричинює ситуацію, що там, де немає своєї Церкви, вірні радше йдуть до православних чи католиків, ніж до інших сирійської, коптійської чи етіопської східних православних Церков. Треба знати, що між тими Церквами є певні богословські відмінності. Також треба наголосити, що зараз є дві вірменські Церкви – Католикосат всіх вірменів і Католикосат Великого Дому Кілікії, – кожна з яких уважає себе єдиною Вірменською Апостольською Церквою і поборює іншу на адміністративному і пастирському рівні. Ця проблема, зокрема, відчутна в США, Канаді і Греції, де існують подвійні єрархії на тих самих територіях.

Щодо питання території і кордонів Церкви, то до X ст. Церква ототожнювала свою територію із державою Вірменією, а «з X ст. поняття географічно-політичних кордонів було замінене категоріями доктринальними (проти халкедонців) і національними (вірменськими)».

Американська діаспора стає помісною Церквою

Левіс Патсавос (*Lewis Patsavos*) із США виголосив доповідь на тему «Діаспора стає помісною Церквою: Специфічні проблеми Америки».

Професор говорив про потребу гармонізації православної діаспори у світі і наголошував на тому, що 1994 р. православні єпископи Америки офіційно висловили думку, що термін «діаспора» більше не відображає виключно діаспорну ситуацію⁴. Відтоді дедалі частіше входить в ужиток термін «так звана “діаспора”», бо в питаннях «діаспори» відіграють важливу роль як етнічне походження і канонічний порядок, так і місцеві обставини. В США є два різні ставлення вірних до православ'я. Для одних важливими є такі принципи (в різному порядку): вірність етнічному походженню, американська ідентичність, релігійна приналежність. Інші, переважно новонавернені, можуть мати різне ставлення до віри, однак етнічний компонент найчастіше відпадає. Оскільки існує сильна асиміляція, то важливість етнічної ідентичності зменшується і серед першої групи православних.

Важливо правильно розуміти поняття «так званої “діаспори”». Хоч етнічні групи в США можуть вільно розвиватися, однак вони скоро підпадають під сильний вплив американської культури, і це витворює в їхніх членів почуття подвійної лояльності. Цей фактор треба брати до уваги при обговоренні питання «так званої “діаспори”». Різні причини сприяли тому, що в США відбувся розвиток паралельних православних юрисдикцій, а не підпорядкування етнічних груп під одну церковну владу. З одного боку, було бажання зберегти власну національну ідентичність, з другого – не завжди було бажане підпорядкування Церкви-матері. Для того щоб існував мінімальний взаємний зв'язок між канонічними православними єпископами в США, в 1960 р. створено Постійну конференцію канонічних православних єпископів Америки (SCOBA – Standing Conference of Canonical Orthodox Bishops in the Americas)⁵. Досвід праці конференції позитивний, оскільки, mimo

⁴ Statement on the Church in North America. Ligonier, Pennsylvania, 1994 // <http://www.antiochian.org/assets/asset_manager/579.pdf> (веб-сторінка *The Self-Ruled Antiochian Orthodox Christian Archdiocese of North America*, перекл. 1 грудня 2011).

⁵ Standing Conference of Canonical Orthodox Bishops in the Americas.

трудностей, її консолідує розуміння Церков-матерів щодо специфіки ситуації і потреби тимчасових розв'язок.

Церкви-матері, які благословили створення Асамблеї православних єпископів, тим самим визнали, що кожний регіон світу має свою специфіку, а Церкви, які там повстають, виробляють власну ідентичність, історію, бо мають особливі пастирські потреби. Тим самим Церкви-матері усвідомлюють, що до відповідальності Асамблеї належить свідчення про єдність Церкви і шукання спільних пастирських рішень на потреби всіх православних даного регіону. Бо ніяка етнічна юрисдикція не є настільки сильною, щоб могли панувати над іншими, і ніяка юрисдикція не повинна для себе вимагати привілеїв з яких би не було причин – канонічних чи етнічних.

Розвиток церковного життя «так званої “діаспори”» вказує на те, що потрібна нова інтерпретація 8-го канону I Нікейського собору: «Аби не було двох єпископів в місті [церкві]», що його всі порушують. Буквальна інтерпретація цього канону нині вже недопустима. Бо населення деяких міст перевищує населення цілих провінцій Римської імперії. Треба, отже, шукати таких принципів написання канону, які давали б змогу розв'язати нинішні проблеми. Теперішня ситуація, коли в одному місці є кілька єпископів, можна зрозуміти, якщо євхаристійну спільноту (багато менших спільнот, які творять одну цілість і всі відправляють так само Літургію під наглядом одного єпископа) назвати окремим містом. Тут *πόλις* – це не тільки географічна реальність, а й спільнота, а де спільнота – там єпископ. Внаслідок цього на одній території можна допустити існування різних церковних євхаристійних спільнот, під проводом окремих єпископів, які спілкуються між собою і тим єднають всіх в одну євхаристійну спільноту – помісну Церкву.

В майбутньому матірні Церкви разом із Асамблеями православних єпископів повинні визначити, які території будуть доручені яким єпископам для нагляду над євхаристійною трапезою. Оскільки зараз православ'я розділене між групами різних канонічних, етнічних, адміністративних вимірів, то буде потрібно докласти

багато зусиль Вселенському патріархові разом із автокефальними Церквами, щоб придумати щось сміливого, щоб знову православна Церква в Америці жила згідно з еклезіологічними принципами Вселенських соборів. Але для того, щоб дійти до еклезіологічної єдності православ'я в Америці, Церкві потрібний метод, в якому буде врахована реальність етнічної прив'язаності місцевих громад.

Румунська перспектива на таз звану православну «діаспору»

Румунський православний мирянин із Клуж-Напока, Раду Преда (*Radu Preda*), розвинув тему «Румунський погляд на православну діаспору».

Концепція «так званої “діаспори”», між іншим, вказує на кризу еклезіології, безсилля примирити національність і вселенськість Церкви, територіальний принцип її існування із місцією поза територією. Пошук розв'язки повинен починатися від прочитання канонів згідно з духом, в якому вони написані, а не лише згідно з буквою. Історичне минуле, в якому була закладена канонічна традиція, має важливе значення для внесення різних нюансів (нюансовану герменевтику) в теперішнім застосуванні канонів.

Зокрема, подано приклад Республіки Молдова, де на матірній території Церкви Румунії нині діють дві Церкви – одна традиційна, в сопричасті із Бухарестом, інша – як наслідок радянської окупації, в сопричасті із Москвою. Тут поняття «російської канонічної території» – це відмова від принципу територіальності на користь іншого принципу: *cuius regio, eius religio*. Про це Раду Преда, зокрема, сказав: «В термінах, які зовсім не є еклезіологічними, можна сказати, що “російська канонічна територія” охоплює (майже) всі країни, через які колись пройшли царські війська чи радянські танки».

У 2000 р. РПЦ прийняла Статут із такими – не канонічними, а політичними – правилами:

«Глава 1. Загальні положення. 1. Російська Православна Церква є багатонаціональною Помісною Автокефальною Церквою, що

перебуває в доктринальній єдності і молитовно-канонічному спілкуванні з іншими Помісними Православними Церквами... 3. Юрисдикція Російської Православної Церкви поширюється на осіб православного віросповідання, що проживають на канонічній території Російської Православної Церкви: в Росії, Україні, Білорусії, Молдавії, Азербайджані, Казахстані, Киргизії, Латвії, Литві, Таджикистані, Туркменії, Узбекистані, Естонії, а також на православних, які проживають в інших країнах і добровільно входять до неї»⁶.

Це означає, що принцип тут політичний і загарбницький, і він слідує за Конституцією Російської Федерації, де в част. 2 ст. 1 написано, що «найменування Російська Федерація і Росія рівнозначні»⁷. Так само й у Статуті РПЦ, причому «канонічна територія» РПЦ тут ще ширша і розмитіша, ніж територія Російської Федерації в її Конституції.

Потрібне соціологічно-богословське розуміння різних церковних ситуацій у світі, щоб розрізнити екзил (вигнання) і діаспору. Бо один метод добрий для налагодження зв'язків із тими, які виїхали з політичних причин, а інший підхід потрібний для тих, які виїхали з причин економічних. Найважче налагоджувати контакти з антикомуністами, які не можуть прийняти церковне підпорядкування ерархам, що служили комуністичному режимові. Наприклад, Православна Церква Румунії (ПЦР) не відпускає своєї юрисдикції над Молдовою, вважає її своєю діаспорою і тим не розрізняє між екзилем і діаспорою. В лютому 2010 р. ПЦР написала тенденційний «Заклик до єдності і гідності румунів»⁸,

⁶ Статут РПЦ // <<http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/1203391.html>> (веб-сторінка *Руська Православна Церква*, перегл. 1 грудня 2011).

⁷ Конституція Российской Федерации (принята на всенародном голосовании 12 декабря 1993 г.) (с поправками) // <<http://constitution.garant.ru/rf/chapter/1/#1000>> (веб-сторінка *Сайт Конституции Российской Федерации*, перегл. 1 грудня 2011).

⁸ Appel à unité et dignité roumaine (Bucarest, le 11 février 2010) // <http://www.patriarhia.ro/_upload/documente/12665841260938953661.pdf> (веб-сторінка *Biserica Ortodoxa Româna*, перегл. 1 грудня 2011).

в якому виявляла свою стратегію охопити власною юрисдикцією всю діаспору на взір росіян і сербів, не шануючи «канонічну територію» інших православних Церков. У румунському православ'ї спостерігається також проблема вилучення мирян із найважливіших рішень Церкви, чи «папалізація» патріаршого служіння.

Іншими словами, нині бачимо ріст «політичної еклезіології» між православними Церквами. Це означає, що в додатку до етнічного підходу, який становить проблему вже 150 років, впроваджується надмірна політизація міжправославних відносин. Про це, зокрема, свідчить різна інтерпретація халкедонського кан. 28 в Москві та Константинополі! Це негативно впливає на Церкви, які це застосовують, бо вони впроваджують світське мислення в саме нутро Церкви, що є небезпечніше, ніж зовнішня секуляризація релігії.

**Так звана «діаспора» творить ситуацію,
коли «канонічність неможлива»**

Архимандрит проф. Грігоріос Папатомас (*Grigorios Papathomas*) виголосив доповідь «Церковна “діаспора” – національна діаспора та Асамблеї православних єпископів у Європі»⁹. Важливо пам'ятати, що Церква – щоб існувати згідно зі Святим Письмом, Традицією і канонами – не повинна мати на собі прикметника. В I тисячолітті вона була Церквою – Тілом Христовим, в кожному окремому місті

⁹ Зараз в Європі існують такі Асамблеї православних єпископів:

1. Асамблея православних єпископів Франції (1967/1997);
2. Асамблея православних єпископів Тіатіри і Великобританії (2009);
3. Асамблея православних єпископів Німеччини (2009);
4. Асамблея православних єпископів Австрії і Угорщини (2009);
5. Асамблея православних єпископів Бельгії і Нідерландів (2009);
6. Асамблея православних єпископів Швеції і Скандинавії (2009);
7. Асамблея православних єпископів Швейцарії (2009);
8. Асамблея православних єпископів Італії (2009);
9. Асамблея православних єпископів Іспанії і Португалії (2009).

вона була єдина, без культурного прикметника, і творила єдине церковне тіло. В II тисячолітті почали додавати прикметники, які змінили чи перекреслили первинну ідентичність і природу Церкви. Замість того, щоб бути єдиною Христовою Церквою, вона почала набувати значення релігійного, соціологічного, світського тіла, і в ній постали три основні аномалії: ритуальність, конфесійність та етнофілетизм. Ці аномалії, у свою чергу, привели до нової проблеми під назвою «діаспора». Церква, яка додала собі прикметники, перестала бути біблійною Церквою, а від того можливі всі негативні наслідки.

Бажаючи полагодити питання «діаспори» на базі еклезіологічних помилок і аномалій, ми погіршуємо ситуацію і творимо, за словами проф. Константина Пітсакіса, ситуацію, коли «канонічність неможлива» (*canonicité impossible*). Прикладом такого інституційного викривлення є статuti Церков – Кіпру (1980), Росії (1988), Румунії (2010), – які намагаються перетворити національну діаспору на церковну. Вони це роблять помимо того, що між тими двома реальностями немає ніякого ані богословського, ані церковно-канонічного зв'язку. Це, однак, стало можливим задля нових «еклезіологій» у виді ідеологічної кон'юнктури. Бо існує різниця між тим, коли Церква слідить за переміщеннями свого народу і творить для нього церковні структури – це нормально, – а тим, що вона слідить за державною політикою, ідентифікується з історичною нацією і діє згідно з політичним принципом «собирання» народу – це є неприйнятно з церковно-канонічної точки зору.

Таким є приклад Асамблей православних єпископів, які побудовані на культурологічному, а не на церковному прочитанні православної реальності у світі. Це теж відноситься до римо-католицьких єпископських конференцій. Одні і другі творять ілюзію самоврядування, а не синодальну реальність. Бо для того, щоб існувала помісна Церква, потрібно, щоб існував Синод, а для того, щоб був Синод, конечно, щоб була Церква. Згідно з Йоаном Золотушим, немає іншої форми, ніж Синод, щоб виражати і творити

Церкву. Він пише: «Церква є синодальним іменем [*Εκκλησία συστήματος και συνόδου ἐστὶν ὄνομα – Ecclesia est nomen synodi*]»¹⁰. Але оскільки єпископи – члени Асамблей – не є єпископами різних територій, а всі перебувають на одній території, то вони не можуть творити Синод. Асамблея приймає таку антиканонічну аномалію як доконаний факт. Синод також не піддається зовнішньому впливу і остаточно вирішує справи помісної Церкви від свого власного імені. Такої синодальної самодостатності не мають Асамблеї чи Конференції. Асамблеї не є збором єпископів, зібраних на синод, а є збором єпископів без синодальної іпостасі. Вони збирають не окремі помісні Церкви, а всі Церкви з одної території. Така ситуація є наслідком того, що національні православні Церкви жадають влади і контролю над Церквами, що розвиваються в діаспорі, а це, в свою чергу, є еклезіологічною ерессю.

Така ситуація породжує подвійну практику в православній Церкві. Це: 1) практика накладання територіальної і євхаристійної юрисдикції, що провокує антиканонічне співіснування церковних одиниць на тій самій території (в результаті – «прикметникові» і «множинні» Церкви); 2) Церква, яка має Синод як основу власної структури. Така практика сильно поширилася після знесення Берлінської стіни в 1989 р., коли за словами архимандрита Грігоріоса Папатомаса, «канонічна територія» стала «культурною канонічною територією» (національною вселенською Церквою).

Питання співтериторіальності

Інша цікава людина, яка не брала участі в конференції, але прислала свою доповідь, – це митрополит Таллінський і всієї Естонії Стефанос Хараламбідес (*Stephanos Charalambides*). Він написав статтю на тему «Про еклезіологію внутрі діаспори: співтериторіальність». Його основна теза: за основний критерій для окреслення церковної

¹⁰ Св. Йоан Золотоустий // PG 55, кол. 493; пор. PG 61, кол. 527.

спільноти завжди слугувало місце, де відправлялася Літургія, а ніколи – раса, культура, нація, обряд чи конфесія. Друга думка: 28-ий канон Халкедонського собору надав унікальну церковно-канонічну юрисдикцію Константинопольському патріархатові поза територіями помісних Церков, що, однак, не зробило з нього вселенської Церкви. На цих двох основоположних засадах можна ствердити, що: «Церква поширена у вселенній» (але не є «вселенською Церквою»), а це передбачає існування поодиноких помісних Церков і сопричастя цих церковних одиниць.

Світову церковну юрисдикцію остаточно впровадив I Ватиканський собор в 1870 р. В православ'ї теж, починаючи з того часу, з новою силою розвинулися співтериторіальність і філетизм, уже зазначені 1872 р. на Константинопольському соборі. Однак упадок Османської імперії (1923) спричинився до того, що кожна нація почала вимагати для себе національної Церкви, змінюючи шкалу цінностей: вже не Церква захищала народ, а держава захищала Церкву, оскільки ця остання мала служити державним цілям. Філетизм явно протиставляється Христовому духові і навчанню, доказом чого є те, що автокефалію замінює автокефалізм, де основну роль відіграє вже не евхаристійний, а етнічний і національний принцип. Всяка етнічна Церква шукає тільки те, що їйвласне, і догма «одна, свята, соборна і апостольська» отримує смертельний удар.

Починаючи із 1980-их років деякі православні Церкви (Кіпру, Росії, Румунії) почали писати Статути, в яких заклали новий вид етнічної церковної юрисдикції по всьому світі. Вони це зробили на взір римо-католицької світової юрисдикції. Після упадку Берлінської стіни повстала ще теорія «культурної канонічної території», в додатку до ототожнення терміна «помісна Церква» із терміном «національна Церква». Це спадок, залишений комуністичною ідеологією православним Церквам, які замінили свою ідеологічну недалекоглядність новою, етно-церковною всесвітньою візією. Задля цього діаспора стає місцем боротьби між автокефальними Церквами, замість бути місцем, де православна Церква змогла б провадити місії, виявляючи свою єдність і вселенськість.

Все це вказує на те, що система автокефальностей, як вона нині практикується, спричинила дуже багато неполадків, і навіть анархію у світовому православ'ї. Тому сінакс патріархів чотирьох найстарших Церков світу і предстоятель Автокефальної Церкви Кіпру із 3 вересня 2011 заявили в Фанарі (пункт 5): «Через події, які недавно мали місце в православній Церкві, собор наголосив на необхідності для всіх православних Церков поважати і суворо дотримуватися географічних кордонів своїх юрисдикцій в тому вигляді, як вони визначені священними канонами та Томосами про заснування цих Церков»¹¹. Це, в свою чергу, приводить до потреби серйозно застановитися над питанням автокефалії, її проголошення і ролі першого серед єпископів. «Петрове служіння» має свою цінність, і потрібно, щоб кожний єпископ і кожний первоієрах знав, хто є перший серед них згідно кан. 34 Правил святих апостолів. Таке першенство має служити ініціативою, координацією, проводом за згодою автокефальних Церков і захисником немічних і загрожених.

Право патріарха наглядати за «діаспорою»

Єпископ проф. Дімітрі Салахас (*Dimitri Salachas*) із Афін зробив доповідь про «канонічний стан католиків східного обряду в європейських країнах переважаючої західної традиції». Його головна теза: патріархи східних Церков римського сопричастя повинні мати «право нагляду». «Право нагляду» – це, з одного боку, їхнє обов'язкове завдання, а з другого – гарантія бути вислуханим іншою стороною і бути пошанованим. Треба це «право нагляду» до кінця використовувати, його інституціоналізувати, радше ніж

¹¹ Перелік рішень Собору предстоятелів найдавніших патріархатів та автокефальної Церкви Кіпру, відомого також як Саміт пентархії, оприлюднений 3 вересня 2011 учасниками Собору в спеціальному комюніке // <<http://www.portal-credo.ru/site/?act=news&id=86116>> (веб-сторінка Портал-Credo.Ru, перегл. 1 грудня 2011).

говорити про «спеціальні повноваження». Це стратегія на майбутнє для східних католицьких Церков. Можна теж ставити питання про потребу «канонічного права еміграції», виводячи для цього принципи з Інструкції Римського престолу *Erga migrantes caritas Christi* («Любов Христа до мігрантів») 52-55¹².

¹² «Мігранти – представники Східних Католицьких Церков [*Migranti cattolici di rito orientale*] : 52. Мігранти-католики, що приналежать до Східних Католицьких Церков, кількість яких сьогодні все більше зростає, вимагають до себе особливішої уваги при здійсненні душпастирського служіння в їхньому середовищі. Найперше слід згадати у цьому контексті про існування канонічного зобов'язання притримуватися – повсюди, де тільки це є можливим, – власного обряду, що є баченим в якості літургійної, богословської, духовної та дисциплінарної спадщини (пор. ККСЦ кан. 28, § 1 і PaG 72).

Як наслідок, навіть «хоч би вони і були доручені опіці Єрарха або пароха іншої Церкви свого права, залишаються, однак, приписаними до власної Церкви свого права» (ККСЦ кан. 38); більше того, навіть довготривала практика приступання до святих таїнств у відповідності до обряду іншої Церкви свого права, зовсім не означає, що тим самим вони стають приписані до цієї Церкви свого права (ККП кан. 112, § 2), оскільки існує виразна заборона «переходу до іншої Церкви свого права без згоди Апостольського Престолу» (ККСЦ кан. 32 і ККП кан. 112, § 1).

Таким чином, східні мігранти-католики, затримуючи за собою право та обов'язок притримуватися власного обряду, мають також і право активно включитися і брати діяльну участь в літургійному служінні будь-якої іншої Церкви свого права, в тому числі і латинської Церкви, у відповідності до приписів літургійних книг (пор. ККСЦ кан. 403, §1).

Церковна єрархія повинна дбати також і про те, щоби всі ті, хто має тісні зв'язки і жвавві взаємовідносини з вірними іншого обряду, добре знали і належно шанували його (пор. ККСЦ кан. 41), і здійснювати нагляд, щоби ніхто не почувався обмеженим у користуванні ним своїми правами і свободами через мову, якою розмовляє, або з причини обряду, якого притримується (пор. ККСЦ кан. 588).

53. І дійсно, II Ватиканський собор (CD [Декрет про пастирський уряд єпископів у Церкві]²³) декретує, що: «На територіях спільного проживання вірних, які приналежать до різних обрядів, місцевий Єпископ повинен розпорядитися, щоби було забезпечено всім необхідним потреби кожного, як за посередництвом служіння священника, так і через заснування парохії відпо-відного обряду; або ж через призначення окремого Єпископського Вікарія, котрий був би наділений відповідними повноваженнями та, якщо це необхідно, навіть поставлений у Єпископський сан; або ж, нарешті, дбаючи про своє власне призначення як Єпископа-Ординарія для різних обрядів». Окрім цього, «Єпископ може призначити одного

Іншими словами, проф. Салахас – проти поширення юрисдикції патріархів на весь світ, про що східні католицькі патріархи неодноразово просили Римський престол. Останній раз це

або більшу кількість Єпископських Вікаріїв, котрі, на підставі права... у справах вірних, що приналежать до якогось окремого обряду, втішаються тією ж самою владою, що її загальне право надає Генеральному Вікарієві» (CD 27).

54. У відповідності до рішень Собору, ККП (кан. 383, §2) постановляє, що якщо дієцезіальний Єпископ «має у своїй дієцезії вірних іншого обряду, він повинен подбати про задоволення їхніх духовних потреб як через призначення окремих священників чи парохів іншого обряду, так і через встановлення окремого Єпископського Вікарія». Останній, на підставі кан. 476 ККП, «втішається такою ж самою звичайною владою, котра, у відповідності до приписів загального права... визнається за Генеральним Вікарієм» також і стосовно вірних якогось визначеного обряду. Після проголошення принципу територіальності парохії як такої, ККП постановляє, що там, «де це буде вважатися за доцільне, слід засновувати персональні парохії, у відповідності до критерію обрядової приналежності» (кан. 518).

55. В такому випадку, ці парохії канонічно приналежать до структури латинської дієцезії, а їхні парохі того ж таки обряду є вписаними до дієцезіального клиру латинського Єпископа-ординарія. Однак слід зазначити, що хоча вірні – гіпотетично, наскільки це дозволяє припустити припис даного канону, – і знаходяться в межах юрисдикції латинського Єпископа, було би доцільним, щоби він, перш аніж заснувати для них окрему персональну парохію або призначити для них окремого пресвітера в якості їхнього душпастиря чи пароха, або ж настановити для них Єпископського Вікарія, порадився як з Конгрегацією у справах Східних Церков, так і з відповідними єрархами, а особливо із Патріархом.

Варто пригадати тут, що норма ККСЦ (кан. 193, §3) дійсно передбачає, що коли єпархіальні Єпископи «настановляють такого роду пресвітерів, парохів або синкелів для опіки над вірними Патріарших Церков, повинні встановити відносини з Патріархами, в цьому зацікавленими, і за їх згодою діяти власною владою, якнайскоріше повідомивши Апостольський Престіл; якщо ж Патріархи з якоїсь причини не погоджуються, тоді справа повинна бути передана Апостольському Престолові» [Щодо положень стосовно ефективного співіснування різних обрядів в межах однієї і тієї ж самої території пор. ККСЦ канн. 202, 207 і 322 – М.Д.]. І хоча у ККП і бракує виразного припису щодо цього, ця ж норма, на підставі аналогії права, повинна стосуватися також і дієцезіальних Єпископів латинської Церкви».

Інструкція Любов і милосердя Христові стосовно мігрантів [*Erga migrantes caritas Christi*] / Папська рада у справах душпастирства мігрантів та неосілих. // <<http://www.navigato.net/public/docs/uploaded/epkvqo2-erga8.pdf>> (веб-сторінка *Navigato*, перегл. 13 листопада 2012).

було в пропозиції № 18 Спеціального синоду для Близького Сходу в жовтні 2010 р., яка звучала так: «Щоб підтримувати сопричастя східних вірних за межами патріархальної території з їхніми патріархальними Церквами і забезпечити їх відповідною пастирською опікою, бажано, щоб питання про розширення юрисдикції східних патріархів на осіб їхніх Церков всюди у світі була досліджена для того, щоб були прийняті відповідні заходи»¹³.

У виступі проф. Салахаса все ж визнається, що поняття території нині змінилося, бо, згідно з думкою кардинала Андре Вен-Труа, архієпископа Парижа, «мобільність сучасного суспільства змінює розуміння поняття *території*»¹⁴. Це, однак, аргумент не для «поширення юрисдикції», а лише для «поширення нагляду» східних католицьких патріархів на осіб, приналежних до їх Церков у світі. Оскільки патріарх є главою і батьком своєї патріаршої Церкви, то, задля свого права нагляду, він стає сторожем єдності і кафоличності патріаршої Церкви на її території і поза нею; в своїй опіці про всіх вірних-емігрантів він стає промотором потрібних душпастирських ініціатив, звертаючись для цього чи до Римського престолу, чи до римо-католицьких Єпископських конференцій місця еміграції своїх вірних. Патріарх стає зв'язковим сопричастя своїх вірних в діаспорі з їхнього Церквою і цілою католицькою Церквою. Духовним знаком цього є, згідно з кан. 91 ККСЦ, примус всіх єпископів та інших священнослужителів поминати патріарха всюди у світі після римського архиєрея в час Божественної Літургії. Як глава і батько своєї патріаршої Церкви, патріарх може, згідно з кан. 82 ККСЦ, задля свого права нагляду і з власного права, прямо звертатися до своїх вірних на своїй території і поза нею. Це право нагляду зобов'язує патріарха підтримувати і заохочувати своїх вірних-емігрантів

¹³ *La Documentation catholique* 2456 (21.11.2010) 1004. Також див. <http://www.vatican.va/roman_curia/synod/documents/rc_synod_doc_20101026_elenco-prop-finali-mo_fr.html#Propositio_18> (веб-сторінка *Le Saint-Siège*, перекл. 1 грудня 2011).

¹⁴ *La Documentation catholique* 2456 (21.11.2010) 999.

триматися власної традиції через участь в богослуженнях власної Церкви. Це він може робити через забезпечення священнослужителями власної культури й обряду, знаходячи найбільш підхожі юридичні моделі, які йому дозволяє домовленість із дійовими особами на даній території – Конгрегацією у справах східних Церков, римо-католицькою Єпископською конференцією, місцевим римо-католицьким єпископом. Ті, зі свого боку, згідно з проф. Салахасом, канонічно і по-пастирському зобов'язані «визнавати, шанувати і підтримувати право патріархів на такий нагляд», що рідко трапляється. Іншими словами, право нагляду – це не власна юрисдикція патріарха, а важкий душпастирський обов'язок, як батька і глави своєї Церкви по цілій землі.

Змінний канонічний статус східних католиків у діаспорі

Проф. Беккет Совл (*Becket Soule*) із США виголосив доповідь «Канонічний статус східних католиків в діаспорі і підготовка Кодексу канонів Східних Церков». На початку доповідач підкреслив: треба не забувати, що через хрещення кожний християнин стає членом вселенської Церкви. Однак така приналежність надається через членство в окремій помісній Церкві, яка має своє специфічне життя – літургійне, богословське, духовне і юридичне. На основі цього принципу, кожний християнин має право сповнювати своє християнське життя у свій питомий спосіб у власній окремій і помісній Церкві, бо ніхто не є в прямий спосіб членом вселенської Церкви.

Така практика була відома вже в давнину, однак існували два способи втілювати її на місцях. Один спосіб бачимо у випадку відносин між римською і грецькою Церквами в XI ст.: згідно з листом папи Льва XI до Михайла Керуларія, грецька спільнота в Римі, не була окремою спільнотою, а була під прямим проводом римського єпископа, однак дотримувалася своєї батьківської традиції, зберігаючи «етнічну ідентичність та літургійний звичай». Інший спосіб: в XII ст., за листом Келестіна III до архієпископа Отранто,

довідуємося, що в діаспорі були створені окремі спільноти, де не змішувалися греки і латиняни.¹⁵ Пізніше, 1595 р., папа Климент VIII видає інструкцію *Sanctissimus* про спосіб, яким латинські єпископи мають дбати про своїх грецьких суб'єктів. Тут йшлося не так про те, щоб забезпечити їх святими таїнствами, як радше про те, щоб не підкреслювати їхньої особливої приналежності до іншої, незалежної Церкви. Інший папа, Венедикт XIV, в 1742 р., в конституції *Etsi pastoralis*, визначив принцип латинської юрисдикції над італо-албанцями. Ця інструкція – про підкорення місцевому латинському єпископові греків-уніатів у місцевостях, де вони не мали власного єпископа, скоро стала стандартом для всіх східних католиків. Щодо русинів у США в XIX ст. *Etsi pastoralis* не був застосований, бо припускалося, що Львівський митрополит був у спроможності надати ефективну пастирську опіку тим емігрантам, надсилаючи священнослужителів із Галичини. Але вже 7 травня 1890 р., Конгрегація поширення віри писала до архієпископа Парижа, що патріархи східних Церков не мають юрисдикції поза патріархатом і їхні вірні підпорядковуються латинським єпископам. Шість місяців пізніше було видано розпорядження про заборону перебування одружених єреїв і їхніх дітей в США і про те, що всі вірні східних обрядів в США мають бути залежні від латинських єрархів.¹⁶

Нині ситуація змінилася, і навіть існує окрема східна католицька Церква, яка існує тільки в США, тобто в діаспорі – це Візантійська Церква. II Ватиканський собор в своєму декреті *Orientalium Ecclesiarum* не обмежив творення власних парохій та єрархічних структур східних католицьких Церков до традиційної батьківщини,

¹⁵ Лев XI до Михайла Керуларія про греків, які мешкали в Римі // J.D. Mansi. *Sacrum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*. Paris 1899-1927, т. 19, кол. 635-655; Лист Келестіна III до архієпископа Отранто. *Quum secundum* Лист Келестіна III до архієпископа Отранто. *Quum secundum* // *Decretales Gregorii IX*. Lugduni 1510, Lib.I, Tit.11, cap.9.

¹⁶ W. Paska. *Sources of particular law for the Ukrainian Catholic Church in the United States*. Washington DC 1975, с. 29.

а досить ясно висловився про потребу творення таких структур там, де духовна потреба вірних того вимагає. Факт існування латинських єпархій на цій же території вже не є перепорою для творення єрархічної структури східної Церкви.¹⁷ Існує теж проблема, що більшість східних католицьких єпископів діють поза канонічною територією своєї Церкви і прямо підпорядковані Римському престолові, замість найвищому авторитетові власної Церкви, навіть якщо вони є членами її Синоду. Нині, оскільки II Ватиканський собор висловив правило рівності між всіма католицькими Церквами, принцип *praestantia ritus latini* [вищості римського обряду], виголошений у XVIII ст. Венедиктом XIV, вже не можна вживати щодо східних Церков як основу для автоматичного підпорядкування великого числа східних католиків, які живуть поза матірньою територією, латинській ієрархії. Однак Синодові окремої східної Церкви не дозволено приймати дисциплінарні закони для своїх вірних у світі.

Патріархи мають повне право рядити «діаспорою»

Особливо слід підкреслити виступ архієпископа Еліє Бешара Хаддада (*Elie Béchara Haddad*) під заголовком «Діаспора».¹⁸ Він побудував свою доповідь на основі послання східних католицьких патріархів до папи Івана Павла II «Відносини між східними католицькими Церквами і Римським апостольським престолом»¹⁹,

¹⁷ P. Szabó. Stato attuale e prospettive della convivenza delle Chiese cattoliche sui iuris // *Territorialità e personalità nel Diritto Canonico ed Ecclesiastico – Il Diritto Canonico di fronte al terzo millennio*, Atti dell'XI Congresso internazionale di Diritto Canonico e del XV Congresso Internazionale della Società per il Diritto delle Chiese Orientali / ред P. Erdő, P. Szabó. Budapest 2002, с. 230-231.

¹⁸ E. Béchara Haddad. *La Diaspora* // <<http://melkitesaida.com/TemplateAR.aspx?id=96>> (веб-сторінка *Archevêché Grec-Melchite de Saïda*, перегл. 1 грудня 2011).

¹⁹ Lettre des patriarches catholiques orientaux à Sa Sainteté Pape Jean Paul II, le 1 mars 2001 intitulée: «Relations entre les Eglises orientales catholiques et le Siège Apostolique de Rome» // E. Béchara Haddad. *La collégialité épiscopale dans les Eglises orientales catholiques, notamment dans l'Eglise melkite*. Beyrouth: ISSR 2004, с. 257-272.

написаного 1 березня 2001 р. В цьому документі патріархи розглядають юридичний та богословський аспекти діаспори, але їхня основна пропозиція – екуменічна. Вона полягає в тому, щоб повернутися до старинної практики, яка існувала за часів об'єднання їхніх Церков із Римським престолом. Відомо, що поступово східний правопорядок був замінений іншими практиками, які є неприйнятні для східної традиції.

Зокрема, було поставлено питання про те, що відносини між східними Церквами і Римським престолом вже не можуть будуватися на основі першенства римського архиєрея, як відносини начальника із підлеглим, що виражається висловом *sub Petro* [під Петром]. Цей погляд, однак, ніяк не заперечує факту, що повнота сопричастя всіх Церков здійснюється через їхнє спілкування із римською Церквою, якої глава служить *centrum unitatis* [центром єдності] серед колеґії єпископів і для того інтервенює тільки в надзвичайних випадках, уважаючи, щоб права патріархів не були порушені в своїй основі.

В такому дусі східні патріархи пишуть до Римського архиєрея про те, що потрібно:

«1. Повернутися до найстарших традицій східної Церкви, згідно з якими вибори і проголошення нових єпископів були справою помісних Церков та їх Синоду. Лише після цього вони листовно інформували інші Церкви про цю подію, щоб таким чином продемонструвати і встановити своє сопричастя з ними.

2. Повернути право патріархові та синодові власної Церкви обирати своїх єпископів як в межах, так і поза межами патріархальних територій, проголошувати їхні імена та хіротонізувати їх, не вдаючись до Риму ні до, ні після виборів, із поваги до самої концепції Церкви. Це узгоджується з відповіддю папи Льва Великого єпископам старої Франції: «Ми не вимагаємо для себе права хіротонії у ваших провінціях... по-правді, в нашому клопотанні ми це відстоюємо для вас... нехай не дозволять нікому самовпевненому знищити ваші привілеї [*Non enim nobis ordinationes vestrarum provinciarum defendimus...sed vobis per nostrum sollicitudinem vindicamus, ne quid*

ulterius liceat novitati, nec praesumptori locus ultra jam pateat privilegia vestra cassandi]»²⁰.

3. Повернутися до старинних традицій, згідно з якими не єпископ, а патріарх наладне для нового єпископа повне сопричастя між римською Церквою і своїм єпископом. Саме завдяки своїй Церкві та патріархові єпископи перебувають в сопричасті з Римом, а через цей престол – з усіма Церквами. Схвалення [*assensus*] римського архиєрея має бути прийняттям і визнанням канонічного акту, що його здійснив синод і, як наслідок, прийняттям до сопричастя обраного єпископа»²¹.

Таким чином, були озвучені відважні думки, які вказували на те, що питання «діаспори» входить в загальну проблематику незадовільного ставлення римської Церкви до інших Церков. Тому в змаганні до єдності Церков не будуть аж такими важливими богословські чи юридичні аргументи, що постійно наводяться для обґрунтування неоднозначного ставлення римської Церкви до східних католицьких Церков. Щоб переконати інших християн, зокрема православних, в тому, що єдність із Римським престолом є корисною, необхідним аргументом буде в майбутньому його відповідне поводження і гідне трактування східних католицьких Церков.

Про це вже говорив архиєпископ Еліас Зоґбі (*Elias Zoghby*) на II Ватиканському соборі, коли він поставив під сумнів авторитет папи як начальника поза межами єпископського собору. В своєму

²⁰ Св. Лев Великий. Лист 10, 9 // *PL* 54, кол. 636.

²¹ Відносини між патріархальними католицькими Церквами та Апостольським престолом Рима / Стефанос II кардинал (Гаттас) (*Stéphane II Ghattas*), Патріарх для коптів католиків; Насралла Бутрос кардинал (Сфейр) (*Nasrallah Butros Sfeir*), Патріарх Антіохійський та всього Сходу для маронітів; Григоріос III (Лахам) (*Grégoire III Laham*), Патріарх Антіохійський та всього Сходу, Александрійський, Єрусалимський для мелхітів греко-католиків; Іньяс Петро VIII (Абдель-Агад) (*Ignace Pierre VIII Abdel-Ahad*), Патріарх Антіохійський та всього Сходу для сирійців католиків; Рафаель I (Бідавід) (*Raphael I Bidavid*), Патріарх Вавилонський для халдейців; Нерсес Бедрос XIX (Тармуні) (*Nersès Bédros XIX Tarmouni*), Католикос Кілікії для вірменів католиків; Мішель Сабба (*Michel Sabbah*), Патріарх Єрусалимський для латинників.

слові під назвою «Латинська Церква і вселенська Церква» він тоді сказав:

«Коли католики на Заході говорять про Церкву або про загальний правопорядок Церкви, вони обмежують своє бачення до латинської Церкви і латинської дисципліни, ніби східна Церква та східна дисципліна є винятками з правил. Натомість вони повинні пригадати собі, що латинська Церква так само є Церквою в католицькій Церкві, як і найскромніша зі східних Церков, і що латинське право є партикулярним правом латинської Церкви. *Ecclesia Universa* [Вселенська Церква] не означає *Ecclesia Latina* [Латинська Церква] і *jus universale* [вселенське право] або *jus commune* [загальне право] не означає *jus latinum* [латинське право]. Оскільки, на жаль, впродовж століть католицька Церква фактично була звужена до Заходу чи майже до нього, західняки звикли вважати свою латинську Церкву синонімом вселенської католицької Церкви. Цю перспективу сьогодні потрібно скорегувати не тільки в термінології, але й в усій церковній поведінці. Ми думаємо, однак, що, з екуменічної точки зору, для православ'я буде блокуючим чинником все, що сказано про ерархію, особливо про папський примат і непомильність: дійсно, може здатися, що більший акцент ставиться на папі, його приматі, його суверенній юрисдикції, його непогрішності *ex sese* [самій по собі], ніж на єпископській колегіальності, тим більше, що про це заявляється *ex professo* [компетентно]».²²

Тим самим архієпископ Елій повторює думки іншого відомого мелхітського архиєрея – Неофітоса Еделбі (Néophitos Edelby), який писав:

«Мелхітський синод, очолюваний патріархом, завжди вільно приступав до вибору єпископів, не будучи зобов'язаний до ніякого попереднього дозволу чи потвердження Святим престолом. Задля пошани до римського архиєрея, патріарх повідомляв Римові ім'я вибраного єпископа тільки для інформації. Щойно із папою Венедиктом XV в Римі розпочали практику публікувати ім'я новобраного мелхітського чи маронітського єпископа в *Acta Apostolicae Sedis* задля факту, що

²² *L'Eglise Melkite au concile. Discours et notes du Patriarche Maximos IV et des Prélats de son Eglise au concile œcuménique Vatican II*. Beyrouth 1967, с. 124-125.

Святий Отець *ratam habuit* цей вибір, тобто визнавав його чинним.²³ В томі XV *Fonti* можна побачити список інтервенцій Риму у вибори, хіротонії, потвердження, узаконення виборів мелхітських єпископів.²⁴ Треба зауважити, що ці інтервенції були винятковими і мали місце на прохання, адресоване Римові самими мелхітами».²⁵

Автор закінчує свою доповідь міркуванням, що питання «діаспори» – це найперше екзистенційне питання, а вже потім – юридичне, богословське чи навіть екуменічне.

Із точки зору Конгрегації у справах східних Церков

Архієпископ Цирил Василь (*Cyril Vasil'*), секретар Конгрегації у справах східних Церков у Ватикані, доповідав на тему «Із точки зору Конгрегації у справах східних Церков». Він нарисовав історичний розвиток так званої східної католицької діаспори на Заході. Першим новітнім регулювальним актом цього феномену зі сторони Римського престолу була Інструкція *Aliquibus abhinc annis* («Кілька років тому»)»²⁶ з 1 жовтня 1890 р., яка нормувала переміщення русинських єреїв до Сполучених Штатів Америки. Документ скерований до русинських єпископів Галичини і Закарпаття, тобто до таких єпархій, як Львів, Перемишль, Станіславів, Мукачів, Пряшів. В цьому документі Конгрегації поширення віри вимагалось, щоб єреї, які хотіли емігрувати до Америки, були безшлюбними і конечно отримували дозвіл для надання таїнств від латинської сторони.

²³ A. Coussa. *Epitome praelectionum de iure ecclesiastico orientali*, т. I. Grottaferata 1934, с. 298.

²⁴ Codificazione Canonica Orientale: Fonti: fasc. XV. Discipline byzantine, Melkites: Droit particulier des Melkites (1724-1932), première partie. Tipografia Poliglotta Vaticana 1934, с. 172 наст.

²⁵ *Les Églises orientales catholiques: décret «Orientalium Ecclesiarum»* / Коментар N. Edelby, I. Dick; передмова Y. Congar. Paris 1970, с. 363.

²⁶ Codificazione Canonica Orientale, *Ius Particulare Ruthenorum* / Sacra Congregazione Orientale. Città del Vaticano 1933 (Fonti, XI), с. 831-833; ACO, *Lettere e Decreti*, т. 23 (1890), листок 411.

Сто років пізніше ККСЦ (пор. кан. 280, § 1)²⁷ передбачає зовсім інший підхід до справи. Закон і далі рекомендує територіальний принцип, однак він звільняє від нього, якщо це необхідне в силу особливих обставин. Це важлива зміна стратегії, бо вже певний час римська Церква спостерігає складне і поважне явище міграції зі Сходу до так званого західного світу і на основі нового законодавства створює східним Церквам ерархічну структуру.

Слід мати на увазі, що дійсно відбувається велике переселення народів. На момент публікації *Motu proprio* папи Павла VI *De Pastoralis Migrantorum Cura* («Турбота про душпастирство мігрантів»)²⁸, на Заході було 17 ерархічних структур, належних до трьох східних католицьких Церков (дві митрополії, шість епархій і шість екзархатів українців, дві русинські епархії і один вірменський екзархат).²⁹ Сьогодні ми бачимо, що східна діаспора на Заході складається із шести Церков, які зорганізовані в 46 церковних адміністративних одиниць. Це шість маронітських епархій; одна епархія та один екзархат сиро-католиків; дві епархії, два екзархати та два ординаріати вірмен; дві халдейські епархії; одна сиро-малабарська епархія, одна сиро-маланкарська епархія; п'ять епархій і два екзархати мелхітської Церкви;

²⁷ Кан. 280, § 1. Парафія, як правило, повинна бути територіальною, отже, має охоплювати всіх вірних певної території, якщо ж за рішенням епархіального Єпископа і за порадою пресвітерської ради це доцільно, то слід утворювати особові парафії з огляду на національність, мову, належність вірних до іншої Церкви свого права або навіть на якійсь іншій визначеній zasadі.

²⁸ У 1969 р. папа Павло VI окремо роз'яснив навчання II Ватиканського собору про мігрантів, написавши *Motu proprio Pastoralis Migrantorum Cura* (Апостольський лист із власного почину «Турбота про душпастирство мігрантів») // AAS 61 (1969) 601-603, який передував виданню окремої Інструкції Конгрегації у справах єпископів *De Pastoralis Migrantum Cura* // AAS 61 (1969) 614-643.

²⁹ *Annuario Pontificio* 1969. Città del Vaticano 1969, с. 1317-1319.

одна румунська єпархія; одна словацька єпархія; одна митрополія і три єпархії русинів; і три митрополії, десять єпархій і три екзархатів української Церкви.³⁰

У випадку деяких східних Церков зараз навіть складно говорити про діаспору, тому що більшість їхніх вірних опинилися на Заході. А Схід (особливо так званий Середній Схід) все більше змінює своє обличчя, тому що християни виїжджають з цього регіону, в результаті чого, християнство там зникає, а натомість поширюється іслам. Ця абсолютно нова ситуація становить проблему для еклезіології та канонічного права, бо змінює територіальне та еклезіологічне значення термінів «східний» і «західний».

Із того видно, що повстає питання: як в добу уніфікації та глобалізації вдержати окремішність церковних громад, щоб вони могли чути в безпеці і тим самим збагачували себе і церковну різноманітність?

На це та інші запитання намагається дати відповідь Інструкція Римського престолу *Erga migrantes caritas Christi* («Любов Христа до мігрантів»). На основі цього документа можна сказати, що для латинського єпископа обслуговування і допомога католицьким мігрантам, зокрема східним, має бути нормою. Це значить, що кожний єпископ римської Церкви має старатися організувати східних католиків на своїй території в окремі парохії. Якщо їх буде більше, то на національному рівні потрібно групувати такі парохії в окрему структуру, яка згодом могла б перетворитися на екзархат окремої східної Церкви свого права зі своїми єрархами. Так що римська Церква має допомагати східним Церквам творити свої структури там, де це потрібно.³¹

³⁰ Annuario Pontificio 2011. Città del Vaticano 2011.

³¹ Поп. С. Vasil' *Alcune considerazioni sull'Istruzione EMCC dal punto di vista del diritto delle Chiese Orientali Cattoliche* // <http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/migrants/pom2005_98/rc_pc_migrants_pom98_vasil.html>.

Якщо на таких латинських територіях призначені римською Церквою східні єпископи, то нині вони на основі ККСЦ кан. 102 § 2 числяться як «агреговані» єпископи східної Церкви свого права, є членами її Синоду та мають вирішальний голос на його засіданнях. Вони теж підлягають партикулярному праву Церкви свого права.

А оскільки вони мають належати до якоїсь митрополії, то, згідно з кан. 139 ККСЦ, вибирають собі таку провінцію «за радою патріарха і за затвердженням Апостольського престолу». А якщо вистарчає єпархій, щоб створити свою митрополію, то вона, згідно з кан. 138, може «дотримуватися спеціальних норм, запропонованих Синодом єпископів патріаршої Церкви і затверджених Апостольським престолом». Також всі «агреговані» єпископи мають що п'ять років представляти патріархові той самий звіт, що висилають до Риму (кан. 206 § 2).

Зі всього дотепер наведеного видно, що в новітній історії східних католицьких Церков явище діаспори приймало різні форми і проходило через різні експерименти. Ідея підпорядкування східної діаспори місцевій латинській ієрархії, як це було на Заході в першій половині ХХ-го століття, виявилася шкідливою для східних католиків і тому в наступні десятиліття для них поступово почали створюватися власні структури. Співіснування двох різних Церков на одній території привело до необхідності визначення точних правових норм, які відкрили можливість гнучко реагувати на конкретні ситуації. Там, де ще не вдалося встановити єрархію для східних католиків, церковне право розробило нові інструменти, які гарантують розвиток ідентичності східних католиків, а саме: збереження їх власного обряду, літургійної та дисциплінарної ідентичності.

Межі сопричастя

Диякон Андрей Псарьов (*Andrei Psarev*) із Квінського університету в Белфасті та Свято-Троїцької духовної семінарії в Джорданвілі,

штат Нью-Йорк, представив тему «Межі сопричастя у візантійській Церкві (861-1300): Дослідження кан. 15 Двократного собору в Константинополі (861)»³².

У православній Церкві серйозний крок заперечення авторитету настоятеля, відмова йому в послуху, а з тим і розрив сопричастя з ним мають бути виправдані посиланням до канонічної традиції. Кан. 15 Двократного собору в Константинополі 861 р. – єдиний канон з канонічного корпусу православної Церкви, який згадує як про відкидання єпископського авторитету, так і про непослух канонічному настоятелю.

Кан. 15 вимагає, щоб єрей, єпископ або митрополит були позбавлені священних повноважень, якщо до завершення соборного слідства у справі свого патріарха, вони, покликаючись на його провину, переставали згадувати його ім'я, тим самим викликаючи розкол серед вірних. І все ж кан. 15 робить наступне застереження: якщо первоєрарх публічно проповідує ересь, вже засуджену соборами і святими отцям, підпорядковане йому духовенство повинно перестати його споминати, тому що цей єрарх перестав бути православним єпископом. Із цієї причини ті, хто відділяється від нього, зберігає Церкву від розколів і поділів.³³

³² А. Psarev. The Limits of Nonconformity in the Byzantine Church (861-1300): A Study of Canon 15 of the First and Second Council in Constantinople (861). <[http://rocorstudies.org/?sid=130&aid=11441&idpage=Andrei%20Psarev,%20The%20Limits%20of%20Nonconformity%20in%20the%20Byzantine%20Church%20\(861-1300\):%20A%20Study%20of%20Canon%2015%20of%20the%20First%20and%20Second%20Council%20in%20Constantinople%20\(861\)](http://rocorstudies.org/?sid=130&aid=11441&idpage=Andrei%20Psarev,%20The%20Limits%20of%20Nonconformity%20in%20the%20Byzantine%20Church%20(861-1300):%20A%20Study%20of%20Canon%2015%20of%20the%20First%20and%20Second%20Council%20in%20Constantinople%20(861))>.

³³ Кан. 15 константинопольського Двократного собору 861 р.: «Що визначено про пресвітерів, єпископів і митрополита, те саме, і тим більше, личить патріархам. Тому якщо який-небудь пресвітер або єпископ, або митрополит наважиться відступити від спілкування зі своїм патріархом і не буде згадувати ім'я його, за певним і встановленим чином, в божественному тайнодійстві і перш соборного оголошення і довершеного осудження його вчинить розкол – такого святий собор визначив бути абсолютно чужим всякого священства, якщо тільки викритий буде в цьому беззаконні. Втім, це визначено і затверджено про

У 883 р., за патріарха Фотія, канони константинопольського Двократного собору ввійшли в корпус православного церковного права, і з тих пір вони є обов'язковими для всіх православних. «Кан. 15 займає унікальне місце серед інших канонів, оскільки він визначає лінію розлому між спричинюванням розколу і захистом віри». Постанова другої половини кан. 15 містить правила, які практично неможливо реалізувати, оскільки дозволяють відхід від єпископа тільки тоді, коли Собор вже осудив його вчення як єретичне. Але чи може православний залишатися в добрій совісті, підкоряючись єпископові, чие вчення, здається, явно не відповідає православній традиції, але ще не було офіційно засуджене?

Анотація

В статті подано короткий огляд тез відомих каноністів, членів Товариства права східних Церков на тему «Діаспора», виголошених у вересні 2011 р. на науковій конференції в Афінах. Ось їх імена: Йоан Зізіулас (*Ioannis Zizioulas*), Ріхард Потц (*Richard Potz*), Єзнік Петросян (*Yeznik Petrosyan*), Левіс Патсавос (*Lewis Patsavos*), Раду Преда (*Radu Preda*), Грігоріос Папатомас (*Grigorios Papathomas*), Дімітрі Салахас (*Dimitri Salachas*), Беккет Совл (*Becket Soule*), Еліє

тих, які під приводом деяких звинувачень відступають від своїх предстоятелів і творять розколи, і розривають єдність Церкви. Якщо відділяються від спілкування з предстоятелем заради якоїсь ересі, засудженої святими соборами чи Отцями, коли він проповідує ересь всенародно і вчить про це відкрито в Церкві, такі, якщо і захистять себе від спілкування зі згаданим єпископом перше соборного розгляду, не тільки не підлягають встановленій правилами епітимії, але й гідні честі, належної православним. Бо вони засудили не єпископів, а лжеєпископів і лжевчителів, і не розколом припинили єдність Церкви, але постаралися зберегти Церкву від розколів і поділів».

Правила Константинопольського собора <<http://krotov.info/acts/09/2/0861kpl.html>>.

Бешара Хаддад (*Elie Béchara Haddad*), Циріл Василь (*Cyril Vasil'*),
Андрей Псарьов (*Andrei Psarev*).

Mychajlo DYMYD

Canonical Question of “Diaspora”

In the article, a brief review of theses of renowned canon lawyers, members of the Society of Canon Law of Eastern Churches, presented at the Conference in Athens, Greece, in September 2011. Their names are as follows: John Zizioulas, Richard Potz, Yeznik Petrosyan, Lewis Pat-savanos, Radu Preda, Grigorios Papathomas, Dimitri Salachas, Becket Soule, Elie Béchara Haddad, Cyril Vasil', and Andrei Psarev.